

Кылым Глагол

- главная и ёмкая часть речи. Он является основным строителем предложения. Например: бара — идёт, едет; кем бара? — кто идёт (едет)? кайза бара? — куда идёт (едет)? нисек (нимә менән) бара? — как (на чём) идёт (едет)? Иртәгә атайым һезгә машина менән бара. — Завтра отец поедет (отправится) к вам на машине.

Кылым һөйкәлештәре

Наклонения глаголов

- Кылымдың бойорок һөйкәлеше.
Повелительное наклонение глагола
- Повелительное наклонение (бойорок һөйкәлеше)
- представлено формами 2-го и 3-го лица: **һин укы** — ты читай, **ул укыһын** — пусть он читает, **һез укығыз** — вы читайте, **улар укыһындар** — пусть они читают.
- 154. Переведите текст. Перевод запишите.
Закаляйся!
- **Каждый день мой ноги прохладной водой. Приучай себя спать при открытой форточке. Ходи босиком по полу, а летом по земле. Утром обтирай**

СЫНЫК!

- һәр көн аяғыңды һыуык һыу менән йыу.Үҙеңде асык форточка менән йокларға өйрәт. Изәндән ялан аяк йөрө,ә йәйен ерзән.

Кылымдың хәбәр һөйкәлеше. Хәзерге заман **Изъявительное наклонение глагола. Настоящее время**

- **Изъявительное наклонение (хәбәр һөйкәлеше)**
- выступает в формах времени (настоящее, прошедшее, будущее), лица (1-е, 2-е, 3-е) и числа (единственное и множественное).
- Настоящее время изъявительного наклонения образу-ется следующим образом: к корню (основе) глагола при-соединяются буквы -а, -ә, -й; *далее идут окончания лица.*
- Изменение по лицам выглядит так:

- **Единственное число**

- 1-е л. бел-ә-м знаю кара-й-ым смотрю
- 2-ел. бел-ә-һең знаешь кара-й-һың смотриш
- 3-е л. бел-ә знает кара-й смотрит

- **Множественное число**

- 1-ел. бел-ә-без знаем кара-й-быз смотрим
- 2-ел. бел-ә-һегез знаете кара-й-һығыз смотре
- 3-ел. бел-ә-ләр знают кара-й-зар смотрят

Эшләп алайык!

- 163. От данных глаголов в неопределённой форме образуйте форму настоящего времени в 1-м лице единственного числа, затем множественного числа. Составьте с ними словосочетания.
- Образец: *белергә — мин беләм — без беләбез.*
- эшләргә, язырға, белергә, һөйләргә, йүгерергә, буярға, көлөргә, ултырырға, ятырға, ашарға, эсергә, бөйләргә, куйырға, йырлай башларға, барып килергә
- 164. Составьте словосочетания.
- һыйыр өрә
- эт мыяулай
- сәскә һайрай
- кәкүк мөңрәй
- һандуғас сакыра
- бесәй ата

Хэбэр һөйкөлөшөнөн хэзэрге заман юклык формаһы

Отрицательная форма настоящего времени изъявительного наклонения

Единственное число 1-е л. бар-ма-йым
не пойду

- 2-е л. бар-ма-йһың не пойдёшь
- 3-ел. бар-ма-й не пойдёт

Множественное число

- бар-ма-йбыз не пойдём
- бар-ма-йһығыз не пойдёте
- бар-ма-й(зар) не пойдут
- 3-е лицо единственного числа характеризуется отсутствием показателей лица. В 3-м лице множественного числа окончание множественного числа может и не употребляться: улар укый — они учатся; улар йырлай — они поют.

Эшлөп
алайык!

Поставьте следующие глаголы в отрицательной
форме и измените их по лицам и числам

Кил
Бар
Һөйлә

Укы
Яз
Тор
Кайт
Уйла

Хэбэр һөйкөлөшө. Үткән заман

Изъявительное наклонение. Прошедшее время отрицания

Единственное число

1-е л. бар-зы-м ходил(а)

2-е л. бар-зы-ң ходил(а)

3-е л. бар-зы ходил(а)

Множественное число

1-е л бар-зы-к ходили

2-е л. бар-зы-ғыз ходили

3-е л бар-зы-лар ходили

Эшләп алайык!

185. Образуйте форму 3-го лица множественного числа настоящего и прошедшего времени данных глаголов и запишите, выделяя через дефис каждое окончание. Переведите три любых глагола и напишите с ними предложения.

О б р а з е ц: *барырға — бар-а-лар — бар-зы-лар.*

һөйләргә, сақырырға, килергә, күрергә, башларға, йырларға, йокларға, ултырырға, йөзөргә, көлөргә, ятырға

186. Спишите, вставляя вместо точек падежные окончания существительных, местоимений. Прочитайте.

Кыш айзары беззең яктар... калған коштар өсөн ауыр вакыт. Башкортостан... 70-ләп төр кош кышлай. Улар... Күбеһе һыуык... түгел, ә аслыктан үлә. Коштар без... ярзамға мохтаж. Шуға күрә улар... ябай ғына тағарактар яһарға кәрәк. Бының өсөн магазин... алған һөт каптарын да, бөләкәй банкалар... ла файзаланырға мөмкин. Иң мөһиме — унда ем һалырға онотмағыз.

Үткән замандың юклык формаһы

Отрицательная форма прошедшего времени

Единственное число

1-е л. яз-ма-ны-м не написал(а)

2-е л. яз-ма-ны-ң не написал(а)

3-е л. яз-ма-ны не написал(а)

Множественное число

1-е л. яз-ма-ны-к не написали

2-е л. яз-ма-ны-ғыз не написали

3-е л. яз-ма-ны-лар не написали

Глаголы напишите сначала в положительной, затем в отрица-тельной форме во 2-м лице единственного числа. Придумайте несколько предлож

Образец:

Неопределённая форма глагола

2-е лицо единственного числа

положительная форма

отрицательная форма

карарға

караның

караманың

килергә, барырға, йөзөргә, көлөргә, язырға, укырға,
барып килергә, төшөргә, менергә, атларға, калырға,
белергә

Хэбэр һөйкэлеше. Килэсэк заман

Изъявительное наклонение. Будущее

время

Единственное число

1-е л. бел-ер-мен буду знать

2-е л. бел-ер-һең будешь знать
знать

3-е л. бел-ер будет знать

1-е л. ал-асак-мын возьму

2-е л. ал-асак-һың возьмёшь
возьмёте

3-е л. ал-асак возьмёт

Множественное число

бел-ер-без будем знать

бел-ер-һегез будете

бел-ер-зэр будут знать

ал-асак-быз возьмём

ал-асак-һығыз

ал-асак-тар возьмут

Эшләп алайык!

Образуйте от данных глаголов форму 3-го лица единственного числа будущего времени и переведите.

Образец: *башланы — башлар — начнёт.*

эшләне, көттө, барзы, барып етте, ашаны, йөззө, бешерзе, кайнатты, түкте, койзо, күтәрзе, төштө, яззы, асты, япты, әйтте

Прочитайте стихотворение. Переведите. Спишите.

Саңғысы буласакмын,
Таузарзан шыуасакмын.
Елдәрзе узасакмын.
Коштарзай осасакмын.
Тик бар әле үсәһе
Үскәнемде көтәһе.

(Ә. Бикташев)

Кылымдын шарт һөйкәлеше

Условное наклонение глагола

Условное наклонение (шарт һөйкәлеше) образуется прибавлением к корню (основе) окончаний *-һа/-һә*. Затем прибавляется окончание соответствующего лица.

Единственное число

1-е л. кайт-һа-м	если вернусь
2-е л. кайт-һа-ң	если вернёшься
3-е л. кайт-һа	если вернётся

Множественное число

1-е л. кайт-һа-к	если вернёмся
2-е л. кайт-һа-ғыз	если вернётесь
3-е л. кайт-һа-лар	если вернутся

Кылымдың шарт һөйкәлеше

Условное наклонение глагола

Условное наклонение (шарт һөйкәлеше) образуется прибавлением к корню (основе) окончаний *-ha/-hә*. Затем прибавляется окончание соответствующего лица.

Единственное число

1-е л. Й9ш989м	если живу
2-е л. Й9ш9894	если живешь
3-е л. Й9ш989	если живет

Множественное число

1-е л. Й9ш989к	если живем
2-е л. Й9ш989ге2	если живете
3-е л. Й9ш989л9р	если вернутся

Белеменде арттыр

Прочитайте и переведите глаголы. Спишите, заменяя данные глаголы в неопределённой форме глаголами в условном наклонении 1-го лица единственного и множественного числа с указанием местоимений. Составьте несколько предложений.

Образец: бейергә — *мин бейеһәм, без бейеһәк.*

әйтергә, һөйләргә, барырға, алырға, һатып алырға, рөхсәт итергә, йырларға, карарға, ятларға, ғәфү итергә

Знаете ли вы? Прочитайте. Переведите.

Онотмайык!

Шуны бер вакытта ла онотмайык: әгәр беззең һәр беребез көн дә 100 грамм икмәк ташлаһа,тик Башкортостанда ғына ла көн һайын 380 тонна киммәтле ризык әрәм була. Был 475 мең булка тигән һүз. Был тиклем икмәкте бешереү өсөн 247 тонна иген, ә уны үстереү өсөн 1 мең гектарзан ашыу ер кәрәк. Күпме кеше хезмәте, яғыулык юкка сыға! Нисәмә мең һум акса елгә осорола! Ә бит ер йөзөндә 900 миллионға яқын кеше бөгөн дә туйғансы икмәк ашай алмай. Йыл да 50 миллион кеше астан үлә!

әрәм була — пропадает

яғыулык — горючее юк

ка сыға — уничтожается

елгә осорола — пускается на ветер

туйғансы ашай алмай — недоедает

стан үлә — умирает с голоду

Кылымдың теләк һөйкәлеше

Желательное наклонение глагола

Желательное наклонение (теләк һөйкәлеше) образуется при помощи окончаний *-гы/-ге; -кы/-ке, -го/-гө,*

-КО/-КӨ. Затем прибавляется окончание соответствующего лица и глагол килә

Единственное число

1-е л. аша-гы-м килә мне хочется есть

2-е л. аша-гы-ң килә тебе хочется есть

3-е л. аша-гы-һы килә ему хочется есть

Множественное число

1-е л. аша-гы-быз килә нам хочется есть |

2-е л. аша-гы-гыз килә вам хочется есть

3-е л. аша-гы-лары килә им хочется есть

Һинең нимә эшләгең килә?

249. Дайте на следующие вопросы полные ответы от 1-го лица множественного числа: сначала положительные, затем отрицательные.

- а) Өйгә кайткығыз киләме?
- б) Безгә килгегез киләме?
- в) Кемгә барғығыз килә?
- г) Төркиәгә барғығыз киләме?
- ғ) Башкортса өйрәнгегез киләме?

Таблица изменения глаголов прошедшего времени по лицам и числам

Конечн.бук. основы	Аффикс пр. врем.	Единственное число			Множественное число		
		3л.	1л.	2л.	3л.	1л.	2л.
а, о, ы, э, ө, е	-ны, -но, -не, -нө	3л.	1л.	2л.	3л.	1л.	2л.
		—	-м	-ң	-лар ләр	-к -к	-ғыз гөз
л, м, н, ң	-ды, -до	—	-м	-ң	-лар	-к	-ғыз
	-де, -дө	—	—	—	-ләр	-к	-ғоз
Р, И, Ы, Э, У, Ү	-зы, -зо	—	-м	-ң	-лар	-к	-ғыз
	-зе, -зө	—	—	—	-ләр	-к	-ғоз
К, К, П, С, Т	-ты, -то	—	-м	-ң	-лар	-к	-ғыз
	-те, -тө	—	—	—	-ләр	-к	-ғоз

Пользоваться таблицей можно следующим образом: берём глагол кил, прибавляем показатель прошедшего времени (**килде**), эта же форма является формой 3-го лица (**ул килде**). Если надо поставить глагол в 1-м лице, то прибавляем аффикс -м (**килдем**), во 2-м лице — аффикс -ң (**килдең**) и т. д.

Таблица изменения глаголов в настоящем времени

Конечн. бук.	Аффикс	Единственное			Множественное		
ОСНОВЫ	пр. врем.	число			число		
		Зл.	1л.	2л.	Зл.	1л.	2л.
Гласные	-й	—	-ым -ем	-һың -һең	-зар -зәр	-быз -без	- һығыз -һегез
Согласные	-а	—	-м	-һың	-лар	-быз	- һығыз
	-ә			-һең	-ләр	-без	-һегез

Будущее время глаголов в башкирском языке образуется при помощи аффиксов *-ыр, -ер, -ор, -өр, -р*: **бар — барыр, бир — бирер, аша — ашар, һөйлә — һөйләр, кет — кетәр**. Они изменяются как глаголы в настоящем времени. Только в 1-м лице единственного числа имеют

Көлөп алайык!

Был кайһы вакыт?

Кылымды өйрөнгөн сакта, укытыусы Сәлихкә тактала кылымдар язырға кушты: «Мин йыуынам, һин йыуынаһың, ул йыуына, без йыуынабыз, һез йыуынаһығыз, улар йыуыналар».

Сәлих язып бөткәс, укытыусы унан:

- Был кылымдарзың заманын билдәләргә кәрәк. Уй-лап кара әле, кайһы вакыт тураһында һүз бара? — тип һораны.
- Иртәнсәк.

Сәлих дөрөс яуап биргәнме? Был кылымдар кайһы заманды белдерә? Укытыусы кылымдары нимә менән үзгәрткән?

БЕЗ ТУЙЗЫК

Укытыусы Мөриткә «ашарға» тигән кылымды зат менән үзгәртәргә кушты. Мөрит тактала: «Мин ашаным, һин ашаның, ул ашаны, без...» — тип язып туктап калды.

— Ниңә туктаның? Артабан яз, — ти укытыусы. Мөрит тик тора.

— һин дөрөс яза башлағанһың: «Мин ашаным, һин ашаның, ул ашаны, без...» Йә, артабан нисек булыр?

— Без туйзык.

Мөриткә ярзам итегез: уның кылымдарын зат менән үзгәртеп бөтөрөп куйығыз. Был кылымдар ниндәй заманда килгән

Ха-ха-ха! Хи-хи-хи!

Был көләмәстә кылымдар ниндәй һөйкәләштә?

МУЛЛА МЕНӘН ХУЖА НАСРЕТДИН

Бер мулла һыуға бата башлаған, ти. Ярзағы кешеләр, уны коткармаксы булып, уға кыскыралар икән:

- Кулыңды бир!
- Бир!
- Бир!

Ә мулланың кулында көмөш тәңкә булған, шуға күрә ул: «Былар минең аксамды алырға итәләр», — тип уйлап, кулын һонмай за куя икән.

Шул сак Хужа Насретдин бер көмөш аксаны алған да муллаға:

- Мә! Ал, мулла, ал! — тип күрһәтә башлаған.

Мулла Хужа кулындағы аксаны алыр өсөн кулын һонған ғына икән, Насретдин уны тартып сығарған, ти.

Ана шунан калған ул «Мулла бир тигәнде ишетмәй, ал тигәнде ишетә» тигән мөкәл.

Көләмәстән мулланың яраткан һәм яратмаған кылымын табығыз. Улар менән һөйләм уйлағыз.

Белемдәрзе тикшереп карайык

Что означает глагол

1. Предметтың исемен, атамаһын.
2. Предметтың билдәһен.
3. Предметтың эшен, хәлен, хәрәкәтен.
4. Предметтың иҫәбен, һанын.

На какие вопросы отвечает глаголы:

1. Кем? Нимә? Ни?
2. Ниндәй? Ни төслө? Кайһы?
3. Ни эшләй? Ни эшләне? Ни эшләйәсәк?
4. Нисек? Ни рәүешле? Касан? Кайза?

В каком ответе даны глаголы.

- 1) китап. эшсе, гармун, һыйыр, әтәс;
- 2) кызыл, зәңгәр, йәшел, күкһел;
- 3) мин, без, уларзың, һезгә, уны;
- 4) уйнай, ауырыны, ятасак, үзгәрәләр.

Напишите названия наклонений глагола:

- а) бойорок һөйкәләше - кил, килегез, кайт, кайтығыз;
- б) ...-...
- в) ...-...
- г) ...-...

Белемдәрҙе тикшереп карайыҡ

Поставьте следующие глаголы тот, һыйла, өрлә, катнаш:

настоящее время

глаголы в нужном времени: **кил, тыңла.**

прошедшее время

будущее время

Найдите ошибки, исправьте их:

1) Мин килмәдем. 4) ^Мин укымазым.

2) Мин барманым. 5) Мин һойләшмәнем.

3) Мин эшләмәлем. 6) Мин көлмәнем.

Переведите глаголы на башкирский язык:

я читал — укыным, прочитал — укып сыктым- ..., дочитал - ... , перечитал - .. рисовал-...
, дорисовал...-пел -... запел -... делал — ... , сделал - ... ?

Вместо точек поставьте нужные окончания;

Мин йырлайым

Һин йырла...

Ул йырла...

По образиу постаеьте глаголы в нужном лице и числе

Мин бейенем

Һин ...

Ул ...

Без йыр

Һез йыр

Улар йыр

Без ...

Һез ...

Улар ... ?

Белемдәрҙе тикшереп карайык

Раскройте скобки:

- 1) Йәкшәмбелә безгә туғандар (приехали),
- 2) Дүшәмбелә мин сәғәт етелә (вернулся).
- 3) Шишәмбелә һин дүртөнсә яртыла (пришел).
- 4) Шаршамбыла ул ауылға (ездил).
- 5) Кесе йома без магагинға (ходили).
- 6) Бөгөн без тәмле аш (сварили).
- 7) Кисә улар бутка (ели).
- 8) Мин кассаға кырк өс һум (заплатил).
- 9) Ул лимон менән сәй (пил).
- 10) Без китапхананан яңы китаптар (взяли)?

К акому наклонению относятся глаголы:

Эшләй, эшләне, эшләгән, эшләр, эшләйәсәк:

- а) бойорок һөйкәләше в) теләк һөйкәләше б) шарт һөйкәләше
г) хәбәр һөйкәләше?

Выберите подходящий глагол: Әсәй камыр ...

Йыуа, ашай , тазарта ,әсә ,баҫа, бешерә , яһай , әрсей , һала?

Белемдәрҙе тикшереп карайык

Выберите подходящий глагол: Табип якшы ...

яһай , уйнай , дауалай , ауырый , Һызлай , йырлай?

**Найдите правильный перевод: Они хотят изучать
ЯЗЫК:**

Уларзың башкортса һөйләшкәһе килә.

Уларзың башкорт телен якшы беләһе килә

Уларзың башкорт телен өйрәнгәһе килә.

Уларзың башкортса аңлағыһы килә

Выберите подходящий глагол.

1990 йылда Башкортостандың
суверенлығы тураһында Декларация...

һаҡланды
сыҡты

табылды

килеп

ҡабул ителде

һүрәтләнде

Белемдәрҙе тикшереп карайык

Найдите правильный перевод. Һандуғастар һайрай:

Грачи кричат.

Соловьи поют.

Ласточки поют.

Вороны пляшут?

Выберите нужный глагол: Апайым киноға барырға...:

а) шатлана

в) әзерләнә

1) төшә

б) укыта

г) тегә

д) йүгерә

Выберите нужный глагол: Мин дәрестән һуң түңәрәккә

1) калам

3) барабыз

5) булабыз

2) китә

4) киләһең

6) кызыкһынам?

*Вместо точек поставьте подходящий глагол: Былтыр кайындар тағы йәшел
япракка ...*

а) каплана

б) төрөндө

в) капланасак

Уңыштар һиңә !

